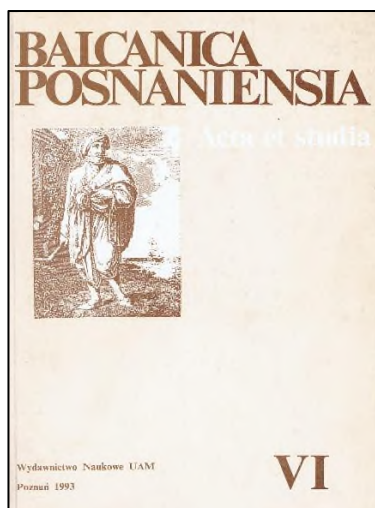

Protas Teresa, *Rozwój społeczno-gospodarczy Jugosławii po II wojnie światowej*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1993, t. 6, s. 213–231.

<https://doi.org/10.14746/bp.1993.6.15>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54905>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

ROZWÓJ SPOŁECZNO-GOSPODARCZY JUGOSŁAWII PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

TERESA PROTAS

ABSTRACT. Protas Teresa, *Rozwój społeczno-gospodarczy Jugosławii po II wojnie światowej* (Social-economic development of Yugoslavia after World War II). Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, VI, Adam Mickiewicz University Press, Poznań 1993, pp. 213-230. ISBN 83-232-0420-9. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

The subject of this article is the analysis of social-economic reforms conducted in Yugoslavia in the post-war years and the assumptions of the many-year programme of economic stabilization, carried out just now, which is an attempt at overcoming the crisis symptoms which appeared at the beginning of the 80's.

Teresa Protas, Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych Politechniki Poznańskiej (Institute of Economic and Social Sciences of Poznań Technical University), Strzelecka 11, 60-965 Poznań, Polska – Poland.

WSTĘP

W powojennym rozwoju gospodarki jugosłowiańskiej wyróżnia się kilka etapów, co do długości których istnieją wśród badaczy dość zróżnicowane poglądy. Wydaje się, iż najbardziej trafne jest przyjęcie za podstawę periodyzacji reform społeczno-ekonomicznych, których dokonano w systemie funkcjonowania gospodarki jako całości bądź w poszczególnych podsystemach. Układ ten pozwala na ukazanie nie tylko istoty zmian funkcjonalnych, ale również ich powiązania ze zmianami strukturalnymi i przeanalizowanie osiągniętych efektów społeczno-ekonomicznych.

Przyjmując to kryterium wyróżniamy następujące podokresy:

- 1) 1943-1947 – tworzenie podstaw gospodarki socjalistycznej i realizacja podstawowych reform społeczno-ekonomicznych;
- 2) 1947-1951 – podstawowe przeobrażenia gospodarcze i industrializacja kraju;
- 3) 1952-1965 – funkcjonowanie systemu samorządowego w sferze produkcyjnej;

- 4) 1965-1971 – realizacja reformy gospodarczej z roku 1965;
- 5) 1972 – do czasów obecnych* – funkcjonowanie systemu pracy zespolonej w sferze ekonomicznej i systemu delegacyjnego w sferze politycznej.

1. POWSTANIE GOSPODARKI SOCJALISTYCZNEJ (1943-1947)

Burżuazyjno-monarchistyczna Jugosławia rozpadła się w 1941 r. po wkroczeniu na jej tereny zaborców faszystowskich. Narody Jugosławii na wezwanie Komunistycznej Partii Jugosławii, która już w okresie międzywojennym liczyła kilkanaście tysięcy członków – przystąpiły do wieloletniej zorganizowanej wojny narodowo-wyzwoleńczej, której siły okupacyjne nie potrafiły złamać w siedmiokrotnie podejmowanych ofensywach. Walka o wyzwolenie kraju spod okupacji była równocześnie walką o nową władzę ludową. Pierwszymi formami nowej władzy były komitety narodowowyzwoleńcze, które zaczęły powstawać już w roku 1941. W listopadzie 1942 r. najwyższym organem politycznym stała się Antyfaszystowska Rada Wyzwolenia Narodowego (AV-NOJ), na jej drugiej sesji 29 XI 1943 r. utworzono podstawy prawno-polityczne Demokratycznej Republiki Jugosławii, a Rada stała się jej najwyższym organem ustawodawczym i wykonawczym, przekształcając się w rząd tymczasowy – Narodowy Komitet Wyzwolenia Jugosławii (NKOJ), na czele którego stanął mianowany marszałkiem Josip Broz-Tito.

Po wyzwoleniu kraju i zakończeniu II wojny światowej Zgromadzenie Ustawodawcze podjęło 29 XI 1945 r. uchwałę o pozbawieniu tronu dynastii królewskiej Karadjordjevićów i proklamowało Jugosławię republiką federalną. Dwa miesiące później uchwalono pierwszą konstytucję, która określiła podstawy prawne i ramy rozwojowe socjalistycznej gospodarki¹. Konstytucja ta, wzorowana na konstytucji ZSRR z 1936 r., uznała KPJ reprezentującą władzę ludu za dyktaturę proletariatu, a demokrację ludową za jej formę podobną do radzieckiej. KPJ proklamowała budownictwo socjalizmu, co odróżnia Jugosławię od Polski i Czechosłowacji, które nie stawiały sobie w tym okresie takich zadań, koncentrując się na odbudowie krajów ze zniszczeń wojennych i podnoszeniu stopy życiowej obywateli.

Pierwszy etap rozwoju Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii cechowało umacnianie kierowniczej roli nowego państwa. Przejęło ono podstawowe funkcje kierowania i zarządzania gospodarką w związku z utrwalaniem nowych stosunków społeczno-ekonomicznych i odbudową gospodarki ze zniszczeń wojennych.

* Tj. do połowy lat osiemdziesiątych (red.).

¹ Službeni list DFJ, Ustav Demokratske Federativne Jugoslavije, 1, 1946.

Straty materialne spowodowane zniszczeniem majątku narodowego ocenia się na 9,1 mld dol. (około 20% majątku). Prawie całkowicie zniszczona została sieć kolejowa, poważne straty poniosło rolnictwo (15% ogólnego stanu). Straty materialne ogółem szacowano na 46,9 mld dol., a ludnościowe na 1700 tys. – co stawia Jugosławię na drugim miejscu w Europie².

Proces odbudowy gospodarki postępował niezwykle szybko. Złożyło się na to wiele czynników: Jugosławia nie została obciążona z tytułu własności poniemieckiej i zdobyczy wojennych, nie dokonano również poważniejszych zmian terytorialnych – a zatem nie poniesiono kosztów z tytułu przesiedlania ludności. Pewne znaczenie miały również odszkodowania wojenne i pomoc UNRRA. Z tytułu reparacji Jugosławia uzyskała 35,7 mln dol. z ogólnej kwoty 520,3 mln dol. wypłaconych przez zachodnią część Niemiec. Z tytułu pomocy UNRRA Jugosławia uzyskała 425 mln dol., głównie pod postacią środków produkcji i środków transportu; żywność, leki i odzież stanowiły około 1/3 tej kwoty³.

W rozpatrywanym okresie dokonano podstawowych reform społeczno-ekonomicznych: nacjonalizacji przemysłu i reformy rolnej.

Nacjonalizację przemysłu rozpoczęto w roku 1945 od konfiskaty mienia kapitalistów niemieckich, włoskich i kolaborantów jugosłowiańskich. Przejęto wówczas około 50% kapitału w przemyśle. Innym aktem prawnym było ustanowienie sekwestru państwa nad majątkami pozostałych kapitalistów z zagranicy bądź o nie znanym miejscu pobytu – objął on 27% kapitału⁴. W 1946 r. uchwalono ustawę o nacjonalizacji w przemyśle i obrocie towarowym, w następstwie omówionych posunięć państwo przejęło cały przemysł o znaczeniu ogólnonarodowym i republikańskim, 70% przemysłu terenowego, ogół banków, przedsiębiorstw handlu zagranicznego i hurtowych oraz 90% handlu detalicznego⁵. Znacjonalizowanie podstawowych środków produkcji umożliwiło stworzenie jednolitego funduszu akumulacji, wprowadzenie nowych form organizacyjnych w gospodarce oraz nadanie jej planowego charakteru.

Ze względów społeczno-politycznych nie dokonano nacjonalizacji ziemi, przeprowadzono natomiast reformę rolną. Fundusz ziemi o wielkości 1566 tys. ha został podzielony w proporcjach: 51% areалу, tj. 797 tys. ha, między 316 tys. rodzin chłopskich i 49% areálu dla sektora uspołecznionego: państwowych gospodarstw rolnych i spółdzielni produkcyjnych⁶. Mankamentem reformy

² D. Čalić, *Industrializacija FNRJ*, Naprijed, Zagreb 1955, s. 35.

³ *Jugoslavija i Savezna Republika Nemačka*, Jugoslovenski pregled, 12, 1964, s. 488.

⁴ B. Kidrić, *O izgradnji socijalističke FNRJ*, Kultura, Beograd 1949, s. 594.

⁵ Službeni list FNRJ, Zakon o nacjonalizaciji privatnih preduzeća, 8, 1946 i Dopunjenje Zakona o nacjonalizaciji privatnih preduzeća, 27, 1946.

⁶ F. Adamović, *La politique agraire et l'agriculture de Yougoslavie*, Zadrugar, Beograd 1968, s. 6.

rolnej był stosunkowo wolny jej przebieg oraz mały zasięg. Miała ona daleko mniejsze znaczenie od reformy rolnej przeprowadzonej w Polsce.

Ważnym dla konsolidacji gospodarki czynnikiem była również zmiana systemu finansowego (likwidacja 10 okręgów walutowych z okresu wojennego) oraz wprowadzenie jednolitego systemu pieniężnego.

Omówione reformy stworzyły podstawę socjalistycznych stosunków produkcji oraz wielosektorowego układu gospodarczego.

2. OKRES PODSTAWOWYCH PRZEOBRAŹEŃ GOSPODARCZYCH I INDUSTRIALIZACJI (1947-1951)

Powstanie socjalistycznych stosunków produkcji umożliwiło przejście do planowego rozwoju gospodarki, czego wyrazem było przyjęcie 27 IV 1947 r. pierwszego pięcioletniego planu rozwoju gospodarki FLRJ. Zakładał on: rozwój sił wytwórczych (industrializację kraju), zmniejszenie dysproporcji w rozwoju republik, przejście od rolnictwa ekstensywnego do intensywnego, zmniejszenie przeludnienia wsi oraz wzrost stopy życiowej obywateli⁷. W ujęciu wartościowym założono: prawie trzykrotny wzrost dochodu narodowego, pięciokrotny wzrost produkcji przemysłowej i jej modernizację, dwukrotny wzrost produkcji rolnej, 30% udział inwestycji w dochodzie narodowym, wzrost wydajności pracy o 60-90%⁸. Były to więc bardzo ambitne, a równocześnie w wielu przypadkach nierealne zamierzenia. Realizacja planu w dwóch pierwszych latach przebiegała w zasadzie zgodnie z założeniami. Sytuacja zmieniła się w roku 1948, po skomplikowaniu się stosunków politycznych i ekonomicznych ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi.

Pierwszym następstwem był kryzys obrotów w handlu zagranicznym. Jeśli w roku 1947 kraje socjalistyczne partycypowały w 53% w eksporcie i w 56% w imporcie, to w 1948 r. relacja ta zmniejszyła się odpowiednio do 51% i 46%, w 1949 r. do 14%, a w następnych do zera⁹.

Sytuację gospodarczą pogorszył ponadto trzykrotny wzrost wydatków na zbrojenia i utrzymanie wojska, których w planie nie przewidziano.

Ograniczenia importowe objęły przede wszystkim wyposażenie inwestycyjne. Spowodowało to dezorganizację polityki inwestycyjnej, opóźnienie wielu cykli, zmniejszenie ich efektywności itp. Zahamowaniu uległy procesy modernizacyjne i wprowadzanie nowej technologii. Wysoki udział inwestycji w dochodzie narodowym, w granicach 32-36%, zaczął stymulować procesy inflacyjne.

⁷ J. Broz-Tito, *O petogodišnjem planu*, Komunist, 3, 1946, s. 45.

⁸ Petogodišnji plan razvitka narodne privrede FNRJ 1947-1951, Savezna planska komisija, Beograd 1947, s. 32.

⁹ Tamże, s. 104.

Obniżeniu uległa również produkcja rolna. Złożyło się na to wiele czynników: katastrofalne susze lat 1950-1951, brak pomocy kredytowej i rzeczowej dla rolnictwa, błędy w realizacji przyspieszonej kolektywizacji rolnictwa bez uwzględniania warunków geograficzno-geologicznych, społecznych, ekonomicznych itp. oraz mankamenty systemu podatkowego (zawyżanie planów skupu artykułów rolnych, ich nieadekwatny podział między republiki i okręgi, zawyżanie podatków w stosunku do rolnictwa indywidualnego).

Zarówno w rolnictwie, jak i przemyśle nie uzyskano zakładanego wzrostu wydajności pracy. Było to związane z zatrudnianiem najczęściej niewykwalifikowanej siły roboczej ze wsi oraz stosunkowo niskim poziomem technicznego uzbrojenia pracy.

Znaczenie omawianego okresu sprowadza się najczęściej do akcentowania aspektów politycznych, tj. utrzymania – mimo licznych trudności zewnętrznych i wewnętrznych – socjalistycznego charakteru państwa. Wydaje się, iż nie docenia się aspektów ekonomicznych. Jeśli nawet uzyskane wyniki były rozbieżne z założeniami planu, to z uwagi na niezmiernie trudne okoliczności, w jakich je uzyskano, winny być docenione. W tych latach uzyskano stopę wzrostu dochodu narodowego w granicach 2,3-2,5%, a na jednego mieszkańca 0,9%. Stopniowym zmianom zaczęła również ulegać struktura dochodu narodowego w kierunku zwiększenia udziału przemysłu z 32,8% do 37,3% oraz zmniejszenia udziału rolnictwa z 41% do 31,9%¹⁰. W obrotach międzynarodowych dominował jednak import, co zaczęło prowadzić do powstawania deficytu w bilansie handlowym i płatniczym ze względu na sięganie po kredyty zagraniczne. Spotkało się to z nieprzychylnymi komentarzami tak ze strony krajów socjalistycznych, jak i kapitalistycznych. Roli kredytów nie można jednak przeceniać, stanowiły one bowiem tylko 4% dochodu narodowego, a niewątpliwie ożywiły gospodarkę i nie pozwoliły na obniżenie już i tak bardzo niskiej stopy życiowej obywateli.

3. SYSTEM SAMORZĄDÓW SPOŁECZNYCH W SFERZE PRODUKCYJNEJ (1952-1965)

W okresie tym miały miejsce poważne zmiany systemowe. Jugosławia jako pierwszy kraj socjalistyczny wprowadziła do systemu gospodarczego elementy samorządowe. Poprzednio funkcjonujący system scentralizowanego zarządzania gospodarką ujawnił wiele słabości w funkcjonowaniu przedsiębiorstw, w braku ekonomicznych powiązań między miastem a wsią, zarysowały się konflikty między republikami na tle redystrybucji dochodu narodowego i subiektywnych kryteriów alokacji inwestycji oraz dublowaniu się wielu funkcji politycznych i gospodarczych w aparacie państwowym i partyjnym.

¹⁰ *Posleratni razvoj Jugoslavije*, Jugoslovenski pregled, 11-12, 1965, s. 452.

Zdecentralizowany system zarządzania gospodarką, określany również mianem systemu samorządów społecznych, został wprowadzony na mocy ustawy z 2 VII 1950 r., która określiła zarazem ramy rozwojowe samorządów oraz kompetencje organów administracji państwowych¹¹. Znaczną część ich uprawnień w zakresie zarządzania i kierowania produkcją, planowania, podziału dochodu i dysponowania akumulacją przeniesiono na organy samorządowe przedsiębiorstw: rady robotnicze i komitety zarządzające.

Zmiany systemowe oraz zmiany w polityce ekonomicznej w trakcie realizacji kolejnych planów w latach: 1952-1956, 1957-1961, 1961-1965 miały niewątpliwie wpływ na zmiany strukturalne w gospodarce. Pierwsze lata omawianego okresu cechowało ożywienie gospodarcze, aczkolwiek odczuwano jeszcze ujemne następstwa poprzednich lat w postaci zastoju w produkcji rolnej i braku środków dewizowych. W okresie tym zanotowano jednak wzrost produkcji przemysłowej w następstwie uruchomienia nowych mocy produkcyjnych, poprawie uległa również struktura inwestycji, wzrosło zatrudnienie i spożycie indywidualne.

Stopa wzrostu dochodu narodowego w poszczególnych podokresach wynosiła odpowiednio: 7,5%, 13,0% i 11% – i zaliczała się do najwyższych w świecie. Przeobrażeniom uległa również struktura działowa dochodu narodowego na korzyść zwiększenia udziału przemysłu, budownictwa i transportu. Zatrudnienie wzrosło o ponad 1 mln osób, stopa wzrostu wydajności pracy kształtowała się w granicach 7%.

Zanotowano poprawę w przemyśle, a szczególnie: wydobywczym, energetyce i chemicznym.

Wzrosły również obroty w handlu zagranicznym: w eksporcie o 45% i imporcie o 33%¹².

Do poprawy sytuacji gospodarczej przyczyniło się niewątpliwie złagodzenie sytuacji politycznej w świecie. Założenia drugiego planu pięcioletniego zostały poważnie przekroczone. Na tych optymistycznych prognozach oparto się sporządzając trzeci plan pięcioletni – na lata 1961-1965. Jego realizacja przebiegała jednak z pewnymi zakłóceniami. Stopa wzrostu dochodu narodowego uległa niewielkiemu obniżeniu, ale w dalszym ciągu była bardzo wysoka (11%). Wysoki był również udział akumulacji w dochodzie narodowym (42,7%)¹³. Wzrost akumulacji i inwestycji wiązano z chęcią utrzymania wysokiego tempa rozwoju, tworzeniem dostatecznych zapasów surowców i środków obrotowych oraz intensyfikacją produkcji rolnej. Wpłynęło to na wzrost zatrudnienia i funduszu płac, a w konsekwencji na naruszenie równowagi rynkowej i spotęgowanie tendencji inflacyjnych. Ich nasilenie zaobser-

¹¹ Službeni list FNRJ, Osnovni zakon o upravljanju poduzećem i višim privrednim udruženjima od strane ranib kolektiva, 37, 1950.

¹² *Yugoslav Economy*, *Yugoslav Survey*, 5, 1961, s. 651.

¹³ Lj. Mađžar, *Privredni razvoj Jugoslavije*, *Jugoslovenski pregled*, 10, 1965, s. 402.

wowano w roku 1964, kiedy to ceny wzrosły o 9%, a koszty utrzymania o 12% w porównaniu z rokiem poprzednim; w roku 1965 wielkości te wzrosły odpowiednio o 16% i 19%¹⁴.

W tych warunkach podjęto decyzje o zamrożeniu cen i wprowadzeniu restrykcji inwestycyjno-kredytowych oraz o zmniejszeniu spożycia zbiorowego. Posunięcia te traktowano jako doraźne, poprawy upatrywano w opracowywanej reformie gospodarczej. Jej koncepcja została przedstawiona w uchwale Skupszczyzny Związkowej z 20 V 1964 r.¹⁵

4. REALIZACJA REFORMY GOSPODARCZEJ (1965-1971)

Cele reformy gospodarczej zostały sprecyzowane na II Plenum KC ZKJ, a projekt reformy został przyjęty przez Skupszczyznę Związkową w dniu 24 VI 1965 r. Był to w istocie szeroki program stabilizacyjny, mający na celu między innymi: przejście od gospodarowania ekstensywnego do intensywnego, szerokie włączenie się gospodarki do międzynarodowego podziału pracy, zbliżenie cen krajowych do poziomu cen światowych, osiągnięcie poziomu wydajności pracy zbliżonego do krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo, umocnienie bazy materialnej przedsiębiorstw i samorządności, zapewnienie realizacji zasady podziału wg pracy, ustabilizowanie gospodarki i rozwój różnych form współpracy między republikami z wyeliminowaniem autarkii gospodarczej¹⁶.

Cele reformy były bardzo ambitne, ale niemożliwe do zrealizowania w krótkim okresie, w gospodarce obciążonej wieloma barierami społecznymi i gospodarczymi zarówno z przeszłości, jak i powstałymi w okresie powojennym.

Realizację zadań reformy miały zapewnić trzy grupy środków:

- 1) zmiany proporcji w podziale akumulacji,
- 2) zmiana relacji cen i parytetu dinara oraz wprowadzenie jednolitego kursu dolara (1 dol. = 12,5 n. dinarów),
- 3) zmiana instrumentów ekonomicznych w polityce rezerw, konsumpcji indywidualnej i systemie budżetowym.

Tak radykalna zmiana warunków gospodarowania spotęgowała jednak trudności gospodarcze. Obniżyła się stopa wzrostu dochodu narodowego (do 5,6%) i stopa produkcji (do 8,8%). Obniżenie tempa wzrostu gospodarczego było wynikiem głębokich przemian strukturalnych następujących przy przechodzeniu od ekstensywnych do intensywnych metod gospodarowania. Równocześnie – system stosowanych instrumentów ekonomicznych nie zawsze

¹⁴ *Jugoslavija 1945-1964*, Statistički pregled, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1965, s. 230.

¹⁵ *VIII Kongres Saveza Komunista Jugoslavije*, Komunist, Beograd 1964, s. 231.

¹⁶ *Privredna reforma*, Biblioteka Savezne Skupštine, Beograd 1965, s. 121.

odpowiadał istniejącemu stanowi rzeczy, a niekiedy działał wręcz destabilizująco. Doprowadziło to do nowych dysproporcji między: ilością siły roboczej a zapotrzebowaniem na nią, ilością towarów i siłą nabywczą ludności, nowym poziomem cen i poprzednią strukturą podziału. Proces przystosowywania się przedsiębiorstw do nowych warunków gospodarowania okazał się bardziej skomplikowany i długotrwały niż przewidywano. Stąd Skupszczyzna Związkowa już w 1968 r. przyjęła rezolucję o zmianie niektórych zadań planowych.

W pewnym przybliżeniu zrealizowano stopy wzrostu w odniesieniu do takich wielkości, jak: dochód narodowy (5,6% wobec 7,5-8,5%), produkcja przemysłowa (6,2% wobec 9-10%) i zatrudnienie (0,7% wobec 2,5-3%); widoczne jest zatem odstępstwo od założeń planu. Nie zrealizowano natomiast zmienionych w rezolucji stóp wzrostu w odniesieniu do produkcji rolnej (2,9% wobec 3-3,5%), wydajności pracy (5,5% wobec 6-7%) i importu (17,5% wobec 9-11%)¹⁷.

Kolejnym niekorzystnym zjawiskiem było wystąpienie bezrobocia. W pierwszych latach realizacji reformy gospodarczej zatrudnienie w sferze produkcji materialnej zmniejszyło się o około 300 tys. pracowników, w następnych objęło również sferę nieprodukcyjną. Trudności w zabezpieczeniu odpowiedniej liczby miejsc pracy próbowano rozwiązać poprzez okresową migrację siły roboczej do krajów wysoko rozwiniętych (672 tys. osób wg spisu ludności z 1971 r.)¹⁸.

Nie udało się również osiągnąć wydajności pracy zbliżonej do poziomu krajów wysoko rozwiniętych. Jeśli nawet w niektórych latach zbliżała się ona do tego poziomu, to jednak poziom wydajności mierzony wielkością produktu społecznego na jednego zatrudnionego był 2,5-3-krotnie niższy, gospodarka miała zatem w dalszym ciągu charakter ekstensywny i bardzo wysokie koszty produkcji.

Niedostateczna była również efektywność globalna, stopień wykorzystania mocy produkcyjnych sięgał tylko 70%, nadto był zróżnicowany w poszczególnych gałęziach i republikach¹⁹.

Zbyt wolno posuwały się również procesy integracyjne, przemysł jugosłowiański tego okresu cechowało występowanie wielkiej liczby przedsiębiorstw o stosunkowo małej mocy produkcyjnej.

Udział eksportu towarów i usług wzrósł do 25% produktu społecznego, równocześnie jednak zwiększył się deficyt w bilansie płatniczym (do około 3% produktu społecznego)²⁰.

¹⁷ B. Šefer, *Ekonomski razvoj Jugoslavije i privredna reforma*, Stručna štampa, Beograd 1969, s. 35.

¹⁸ *Statistički Godišnjak Jugoslavije 1974*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1975, s. 96.

¹⁹ J. Turčić, *Efikasnost uloženi sredstava industrije po područjima, Jugoslavije 1964 i 1967 godine*, Ekonomski pregled, 1-2, 1969, s. 72.

²⁰ O. Kovač, *Platnobilansna politika u srednjeročnom planu*, Ekonomski pregled, 8-9, 1970, s. 532.

Do zjawisk korzystnych należy zaliczyć zwiększenie bazy materialnej przedsiębiorstw w następstwie procesów modernizacyjnych, wymieniono bowiem 25% trwałego majątku produkcyjnego. Polepszyła się również jakość produkcji, wprowadzono wiele asortymentów nowych wyrobów. Rozszerzył się również rynek wewnętrzny, korzystnie zmieniła się struktura spożycia.

Korzystnie zmieniła się również struktura demograficzna i ekonomiczna ludności na rzecz wzrostu liczby ludności pozarolniczej.

Pewien postęp osiągnięto również w niwelowaniu różnic w poziomie rozwoju gospodarczego republik, problem ten jest jednak zbyt skomplikowany, aby mógł być zrealizowany w krótkim okresie, stąd niejednokrotnie będzie stawiany w planach rozwoju jako jeden z celów.

Reforma gospodarcza spełniła zatem tylko częściowo pokładane w niej nadzieje. Jak już wspomniano, był to program zbyt ambitny, wydaje się jednak, że zarazem i niezbyt spójny. Zbyt szerokie pole działania pozostawiano mechanizmowi rynkowemu, zanedbując rolę innych mechanizmów regulacji w gospodarce, a przede wszystkim planu społecznego. Reforma rozszerzyła produkcyjno-ekonomiczne uprawnienia przedsiębiorstw, w niewielkim natomiast stopniu usprawniła centralne kierowanie gospodarką.

5. FUNKCJONOWANIE SYSTEMU PRACY ZESPOŁONEJ

Kolejny etap w rozwoju gospodarczym Jugosławii rozpoczął się w 1971 r. od wprowadzenia zmian i uzupełnień do Konstytucji z 1963 r., określanych w literaturze jugosłowiańskiej mianem uzupełnień robotniczych (*radnički amandmani*)²¹, a punktem zwrotnym dla systemu politycznego i ekonomicznego stało się uchwalenie w 1974 r. nowej konstytucji.

Zapoczątkowało to w systemie politycznym funkcjonowanie tzw. systemu delegacyjnego, a w systemie ekonomicznym – systemu pracy zespołowej. W okresie tym dokonano zmiany odziedziczonych form organizacyjnych gospodarki, zostały one ukierunkowane na rozbicie tradycyjnej struktury przedsiębiorstwa. Jego miejsce zajęły tzw. organizacje pracy zespołowej, występujące w różnych formach organizacyjnych nie tylko w sferze produkcyjnej, ale i nieprodukcyjnej²². Zmiany te miały na celu dalszą decentralizację systemu samorządowego i umożliwienie pracownikom zwiększenia bezpośredniego oddziaływania na procesy gospodarcze. Poprzednio funkcjonujące samorządy robotnicze zwiększyły co prawda liczbę uczestniczących w nich

²¹ Službeni list SFRJ, XV i XXI Amandman do Ustava SFRJ, 29, 1971.

²² T. Protas, *Zmiany w systemie funkcjonowania samorządów społecznych w SFRJ po 1971 roku*, Prace Naukowe Instytutu Nauk Ekonomicznych i Społecznych, 22, Poznań 1985, s. 39-57.

pracowników z około 200 tys. w roku 1950 do około 550 tys. w roku 1972²³, było to jednak w dalszym ciągu zarządzanie „w imieniu pracownika”, tj. pośrednie. Zmiany miały na celu rozszerzenie zarządzania bezpośredniego „przez samego pracownika” zarówno w płaszczyźnie politycznej (instytucje delegatów w organach administracji, samorządzie robotniczym i terytorialnym, instytucjach, organizacjach społeczno-politycznych itp.), jak i ekonomicznej. Uważano, że w ten sposób wszyscy obywatele i ludzie pracy uzyskają bezpośredni wpływ na kształtowanie się rzeczywistości gospodarczej i przezwyciężanie trudności rozwojowych.

Stąd za najpilniejsze do zrealizowania w latach 1971-1975 uznano następujące zadania: stworzenie zintegrowanego społeczeństwa funkcjonującego na zasadach samorządu społecznego, wzrost dochodu narodowego do poziomu umożliwiającego zmniejszenie dystansu w stosunku do krajów wysoko rozwiniętych, stabilny wzrost stopy życiowej obywateli, zmianę struktury socjalnej i ekonomicznej ludności, zmniejszenie różnic w poziomie rozwoju republik i okręgów oraz umocnienie obronności kraju²⁴.

Zadania te stanowią zatem kontynuację celów zakładanych w reformie gospodarczej, z tym że ich realizacja w znacznie większym niż poprzednio stopniu miała być kontrolowana przez społeczeństwo.

Rozwój społeczno-gospodarczy w tych latach został ukierunkowany na bardziej intensywne wykorzystanie istniejących czynników produkcji, ze zwróceniem uwagi na przewodnią rolę nauki i techniki oraz przyspieszanie wewnętrznych procesów integracyjnych²⁵.

Za najważniejsze zadania z ekonomicznego punktu widzenia uznano: przywrócenie zachwianej ogólnej równowagi ekonomicznej, zmniejszenie deficytu bilansu płatniczego, zwiększenie rezerw materialnych, finansowych i dewizowych, sprowadzenie spożycia finalnego środków produkcji i środków konsumpcji do realnych rozmiarów, zmniejszenie wewnętrznej niewypłacalności organizacji pracy zespolonej oraz zwiększenie odpowiedzialności za podejmowane decyzje gospodarcze²⁶.

Cele i zadania tego planu zostały zrealizowane na poziomie nieco niższym niż przewidywano. Osiągnięto stopę wzrostu dochodu narodowego w granicach 6,9%, w rolnictwie 2,0%. W strukturze produkcji zanotowano zwiększenie udziału przemysłu przetwórczego (chemiczny, metali kolorowych, stocz-

²³ *Jugoslovija – 30 godina poslje oslobođenja i pobjede nad fašizmom*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1972, s. 43.

²⁴ Službeni list SFRJ, 35, 1972, s. 690.

²⁵ T. Protas, *Kierunki rozwoju gospodarczego Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii w latach 1971-1975*, Prace Naukowe Instytutu Nauk Ekonomicznych i Społecznych, 12, Poznań 1974, s. 49.

²⁶ C. Strahinjić, *Odgovornost kao bitna komponenta zaštite samoupravljanja i društvene svajine*, Socijalizam, 6, 1979, s. 56.

niowy, elektrotechniczny, maszynowy). Pogorszyły się natomiast relacje między produkcją paliw a zapotrzebowaniem na nie na rzecz wzrostu importu. Niższą dynamikę niż przewidywano osiągnięto w budownictwie, wyższą zaś w handlu detalicznym, hotelarstwie i turystyce. Stopa wzrostu zatrudnienia wynosiła 4%, pozwoliło to zatrudnić 628 tys. osób, wzrost zatrudnienia był większy od przyrostu naturalnego ludności. Dalszej poprawie uległa struktura ekonomiczna ludności, udział ludności rolniczej zmniejszył się z 39% w roku 1970 do 36% w roku 1973. Zmniejszyła się również liczba okresowych wyjazdów migracyjnych. Wzrost wydajności pracy był nieco niższy od planowanego, stopa życiowa ludności wzrosła o 5,4%, a stopa spożycia zbiorowego wynosiła 8,0%, co przekraczało możliwości gospodarki. W okresie tym zanotowano również poprawę wyników w handlu zagranicznym, stopa wzrostu importu wynosiła 15,3%, a eksportu 17,6% – poprawiło to saldo bilansu handlowego. Poprawie uległa również struktura eksportu w kierunku zwiększenia udziału wyposażenia inwestycyjnego, nadmierny był jednak w dalszym ciągu udział surowców.

W okresie tym Jugosławia nie miała poważniejszych trudności płatniczych, w latach 1972-1973 miała nawet dodatni bilans płatniczy, przyczynił się do tego wzrost wpływów niewidzialnych (głównie od osób zatrudnionych za granicą i z turystyki). Jugosławia zaczęła w tym okresie szerzej korzystać z kredytów zagranicznych, przeznaczano je na zakup nowoczesnej technologii i modernizację majątku trwałego. W latach 1971-1975 wyniosły one 8631 mln dol., z czego 90% w walutach konwertabilnych²⁷.

Niekorzystnym zjawiskiem było natomiast narastanie tendencji inflacyjnych; stopy wzrostu cen produkcji, cen detalicznych i kosztów utrzymania wahały się w granicach 20%.

Dobre wyniki gospodarcze osiągnięte w pierwszej dekadzie lat siedemdziesiątych wywarły wpływ na konstrukcję planu na drugą dekadę. Zakładał on: dalsze umacnianie samorządności, a w szczególności jej podstaw materialnych i reprodukcyjnych, przeciwdziałanie inflacji, stabilizację rynku i cen, zwiększenie efektywności gospodarowania, szybszy wzrost wydajności pracy, zwiększenie orientacji proeksportowej i dalsze zmniejszanie dysproporcji w rozwoju republik i okręgów²⁸.

Realizacji tego planu towarzyszyły jednak napięcia gospodarcze. Stopa wzrostu dochodu narodowego obniżyła się do 5,6%, dochód narodowy ogółem wzrósł 4,5-krotnie²⁹. Wzrost ten był jednak w przeważającej mierze

²⁷ L. Drakul, *Osnovna obeležja privrednog razvoja 1971-1982*, Jugoslovenski pregled, 1, 1984, s. 3.

²⁸ Službeni list SFRJ, Osnove zajedničke politike dugoročnog razvoja SFRJ do 1985 godine, 51, 1975.

²⁹ M. Šojić, *Dohodak i važniji činioci sticanja dohotka u privredi 1976-1981*, Jugoslovenski pregled, 2, 1980, s. 115.

spowodowany wzrostem cen (w około 80%). Spowodowało to wiele ujemnych następstw: dalszą stymulację inflacji, osłabienie motywacji pracowników do zwiększania produkcji i wydajności pracy oraz obniżenie stopnia wykorzystania mocy produkcyjnych do 60-70%.

W strukturze produkcji wzrósł udział przemysłu i górnictwa z 45,9% w roku 1976 do 49,5% w 1981 – nie rozwiązało to jednak problemów surowcowo-energetycznych.

Stopa inwestycji była w dalszym ciągu bardzo wysoka i nadal wykazywała tendencję wzrostową (33-38%). Mimo tak wysokiej stopy inwestycji obniżały się materialne podstawy reprodukcji rozszerzonej i narastały dysproporcje strukturalne. Zastój we wzroście wydajności pracy i wprowadzaniu nowej technologii przyczynił się do wydłużenia okresu zamiany środków trwałych, a tym samym obniżył konkurencyjność wyrobów jugosłowiańskich na rynku światowym.

Obniżyła się również efektywność inwestycji. Oprócz wymienionych czynników powodowało ją również zmniejszanie się gałęziowej i terytorialnej mobilności akumulacji, zamykanie się gospodarki w wąskich ramach republik, powstawanie swoistych „rynków lokalnych” i narastanie tendencji partykularnych.

Pozytywnym zjawiskiem był wzrost zatrudnienia, jego stopa wynosiła 4,6%. Tylko w latach 1975-1977 zatrudniono 820 tys. osób, co pozwoliło wchłonąć przyrost pracowników w wieku zdolności do pracy i część osób powracających z zagranicy. Liczba migrantów zmniejszyła się do około 400 tys. osób³⁰.

Osiągnięto również bardziej zrównoważoną sytuację na rynku wewnętrznym, nieco obniżyła się stopa inflacji, chociaż poziom cen krajowych w porównaniu z cenami światowymi był w dalszym ciągu wysoki.

Druga połowa lat siedemdziesiątych przyniosła jednak Jugosławii pogorszenie się wyników w handlu zagranicznym. Stopa wzrostu eksportu wynosiła 3,3%, a importu 5,1%. W imporcie wysoki był w dalszym ciągu udział materiałów reprodukcyjnych i surowców energetycznych. W eksporcie zwiększył się udział wyrobów przemysłowych, ale wyłącznie w obrotach z krajami RWPG.

Wzrost deficytu bilansu handlowego stał się główną przyczyną wzrostu deficytu bilansu płatniczego. W latach 1976-1980 wzrósł on do 8,6 mld dol.

Wzrosło również zadłużenie brutto z 14,9 mld dol. w końcu roku 1979 do 19,1 mld dol. w 1980. Stopień zadłużenia gospodarki wahał się w granicach 25-32%³¹ produktu społecznego, tzn. wokół górnego pułapu wypłacalności.

³⁰ B. Šefer, *Stanje i tendencija u jugoslovenskoj privredi pred XI Kongres SKJ*, Ekonomist, 1, 1978, s. 110.

³¹ O. Kovač, *Ekonomski odnosi sa inostranstvom*, Ekonomist, 2-3, 1978, s. 307.

Stosunki ekonomiczne z zagranicą stały się podstawową barierą wzrostu gospodarczego.

Przedstawiony obraz gospodarki jugosłowiańskiej na początku lat osiemdziesiątych jest co prawda uproszczony i niepełny, niemniej widoczne jest pogorszenie się efektów gospodarczych. Jakie są przyczyny tego stanu? Można je podzielić na dwie grupy: wewnętrzne i zewnętrzne.

Do pierwszych należy zaliczyć: recesję w krajach wysoko rozwiniętych, która wywarła pewien wpływ na gospodarkę jugosłowiańską, wysoki wzrost cen na rynku światowym oraz wzrost oprocentowania kredytów zagranicznych. Zwolnienie tempa wzrostu gospodarczego w krajach wysoko rozwiniętych oraz umacnianie się protekcyjizmu na ich rynkach spowodowało, że zdobyte na nich pozycje mogli utrzymać tylko najsilniejsi eksporterzy jugosłowiańscy.

Niekorzystny był również dla Jugosławii *terms of trade*. W ostatnim dziesięcioleciu ceny w imporcie wzrosły 2,8-krotnie, w eksporcie zaś tylko 2,5-krotnie, spowodowało to powstanie strat szacowanych na około 5 mld dol.³² Największy wpływ miał jednak wzrost cen ropy naftowej. Tylko w latach 1973-1982 zapłacono za import 94,5 mld t ropy 14,2 mld dol., tj. o 12,3 mld dol. więcej niż za tę ilość zapłacono by przed kryzysem surowcowo-energetycznym. Za import 43,1 mld ton ropy w latach 1978-1982 zapłacono o 5,5 mld dol. więcej niż w roku 1978³³. Wydatki te nie mogły zostać obojętne dla bilansu handlowego i płatniczego Jugosławii.

W latach 1978-1982 na rynkach państw wysoko rozwiniętych zanotowano również prawie 3-krotny wzrost stopy procentowej. Z 6,1 mld dol. z tytułu spłaconego w tym czasie oprocentowania około 3 mld dol. pochodzi z tytułu wzrostu stopy procentowej, z czego przeważająca część przypada na obszar konwertabilny.

Do czynników wewnętrznych należy zaliczyć: uzależnienie się gospodarki jugosłowiańskiej od importu, niekorzystną w dalszym ciągu strukturę gospodarki, mankamenty w systemie zarządzania i podziału dochodu oraz błędy w polityce pieniężno-kredytowej.

Uzależnianie się gospodarki od importu było widoczne we wszystkich okresach rozwojowych. Próbowano je zmniejszać poprzez rozwój produkcji krajowej, temu z kolei przeszkadzał szereg barier odziedziczonych i powstałych w okresie powojennym, wzrost zapotrzebowania na surowce dyktowany przez wymogi współczesnego rozwoju, wysoka kapitałochłonność przemysłu wydobywczego itp.

³² A. Čičin-Šain, *Razvoj platne bilance i problematika prilagodjavanja domaće privrede*, Ekonomist, 3, 1980, s. 107.

³³ G. Nikić, *Opće ocjene*, w: D. Vojnić (red.), *Aktuelni problemi privrenih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Informator, Zagreb 1983, s. 9.

Dysproporcje strukturalne w rozwoju gospodarki jugosłowiańskiej spowodowały nadmierne uzależnienie się od importu paliw i surowców. Wzrósł on z 285 mln dol. w 1965 r. do 2,6 mld dol. w 1978 r. – tj. 9-krotnie. Deficyt w bilansie handlowym z tego tytułu wzrósł ze 119 mln dol. do 1,8 mld dol., czyli 15-krotnie. Import surowców i paliw stał się więc jednym z czynników ograniczających rozwój gospodarczy.

Jugosłowiańska polityka inwestycyjna jest również uzależniona od importu wyposażenia inwestycyjnego, jego udział wynosił 70-90% importu ogółem. Brak samowystarczalności w zakresie produkcji żywności uzależnia również Jugosławię od importu. W latach 1977-1981 importowano przeciętnie rocznie około 540 tys. ton pszenicy i 220 tys. ton nasion oleistych³⁴.

O wzroście uzależnienia od importu świadczy również wzrost importu technologii. Był on obciążony wieloma mankamentami, nie zorganizowany i nieselektywny. Ponadto większość umów zawierała klauzule restrykcyjne (obowiązek nabywania materiałów i surowców, zakaz eksportu wyrobów gotowych, obowiązek korzystania z serwisów itp.).

Niekorzystna struktura gospodarki przejawiała się również w nienadążaniu przemysłu wydobywczego za przemysłem przetwórczym, wysokim udziale energii z importu, niedostatecznej produkcji podstawowych artykułów rolnych oraz trudnościach w transporcie.

Zaniedbania w wydobywaniu węgla wymagają dodatkowego importu ropy naftowej i innych paliw, co zwiększa już i tak wysoką energochłonność gospodarki jugosłowiańskiej.

Hutnictwo żelaza cechuje nieoptymalna alokacja mocy produkcyjnych oraz słaba organizacja podziału pracy i kooperacji między organizacjami pracy zespolonej, wolne tempo budowy obiektów oraz przekraczanie wartości kosztorysowych inwestycji³⁵.

Za potrzebami gospodarki nie nadąża również hutnictwo metali kolorowych. Wpływy z tytułu ich eksportu w latach 1965-1978 wynosiły 5,2 mld dol., z drugiej zaś strony zobowiązania kredytowe zaciągnięte na rozwój tej gałęzi ocenia się na 20 lat³⁶.

Widoczne są również dysproporcje w przemyśle chemicznym, drzewnym i papierniczym.

Zastój cechował również produkcję rolną, jej udział w produkcji społecznym zmniejszył się do 13,4%. Przyczyn należy doszukiwać się w słabościach polityki agrarnej oraz zmniejszaniu się powierzchni uprawnych z tytułu erozji, zwiększania się obszarów przeznaczonych do wykorzystywania pozarolniczego

³⁴ D. Bjelogrić, D. Kovacević, Lj. Madžar, *Razvoj privrede 1952-1980*, Jugoslovenski pregled, 7-8, 1981, s. 304.

³⁵ M. Stefanović, *Črna metalurgija*, Jugoslovenski pregled, 1, 1983, s. 263.

³⁶ I. Gusija, *Neuskladenost siroviniskog sektora i sektora privrede*, Ekonomist, 1, 1980, s. 167.

oraz niezagospodarowania części ziemi. W latach 1972-1982 powierzchnie uprawne zmniejszyły się o około 200 tys. ha³⁷.

W niezadowolający sposób funkcjonował również transport, nie wykorzystano dotąd w pełni dogodnego dla tranzytu położenia Jugosławii.

Dość skromne w porównaniu z innymi krajami o podobnych walorach były również wpływy z turystyki (9-krotnie niższe).

Licznymi mankamentami obarczony jest również system tworzenia i podziału dochodu, który stanowi podstawowy motyw gospodarowania. Został on co prawda uregulowany normatywnie, niemniej posiada mechanizmy umożliwiające zaliczanie do dochodu części pracy uprzedmiotowanej. Zalicza się do nich: zaniżoną amortyzację (co jest sprzeczne z aktualnymi tendencjami w świecie), zawyżanie kosztów materialnych i strat bieżących. Uważa się, że powodują one zawyżenie wielkości dochodu o 5-10% rocznie w stosunku do realnie wytworzonej wielkości³⁸. Wpływa to na wzrost tendencji inflacyjnych, gdyż zwiększa się spożycie nie mające realnego zabezpieczenia materialnego.

Na niekorzyść akumulacji pogorszyły się również relacje w podziale dochodu na akumulację i spożycie³⁹.

Nagromadzenie się omówionych problemów gospodarczych spowodowało konieczność rewizji stosowanych dotąd rozwiązań i zmianę polityki ekonomicznej. W pierwszym etapie opracowano program antyinflacyjny, w drugim zaś Związkowa Komisja Rad Społecznych ds. Stabilizacji Ekonomicznej opracowała wieloletni program stabilizacji ekonomicznej⁴⁰.

Program ten zakłada dokonanie istotnych zmian strukturalnych, a przede wszystkim rozwój: przemysłu wydobywczego i energetyki, nowoczesnej technologii opartej na własnych możliwościach surowcowych i własnej myśli technicznej, transportu (głównie kolejnictwa), rolnictwa (w tym sektora uspołecznionego i tzw. kompleksów agroprzemysłowych), usług, budownictwa mieszkaniowego i stopniowe rozwiązywanie problemu bezrobocia, które w ostatnich latach zaczęło wykazywać tendencję wzrostową – są to bowiem podstawowe bariery ograniczające rozwój gospodarki jugosłowiańskiej w latach osiemdziesiątych.

Drugi nurt zmian stanowią zmiany systemowe. Nie rezygnuje się oczywiście z idei samorządności i dotychczasowych rozwiązań instytucjonalnych. Funkcjonowanie gospodarki w dalszym ciągu będzie opierać się na dotychczasowych strukturach organizacyjnych organizacji pracy zespolonej. Zakłada

³⁷ *Razvoj Jugoslavije 1947-1981*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1982, s. 99.

³⁸ Šojić, o.c., s. 116.

³⁹ D. Vojnić, *Ekonomika stabilizacija i društvena reprodukcija*, Informator, Zagreb 1983, s. 125.

⁴⁰ *Privreni sistem SFRJ*, Jugoslovenski medjurepublički i pokrajinski projekt, Konzorcij jugoslovenskih instituta, Zagreb 1981, s. 81, oraz: *Zaključci iz zasedanja Saveta Republika i Pokrajina Savezne Skupštine SFRJ*, Službeni list SFRJ, 41, 1980, s. 1046.

się ich umocnienie w następstwie zmian w systemach: planowania, cen, podziału dochodu, reprodukcji społecznej, pieniężno-kredytowym, handlu zagranicznego oraz podatkowym⁴¹.

6. OCENA EFEKTÓW GOSPODARCZYCH OKRESU POWOJENNEGO

Oceniając efekty gospodarcze będące wynikiem tak wielu zmian systemowych w poszczególnych okresach, nie sposób nie ustrzec się pewnych uproszczeń i zniekształceń. Rozmiary referatu uniemożliwiają bowiem skoncentrowanie się na wszystkich zjawiskach i procesach.

Uważamy, iż nie sposób pominąć wzrostu demokratyzacji zarządzania i kierowania procesami społeczno-gospodarczymi, uwidaczniającego się we wzroście liczby osób uczestniczących w tych procesach i wzroście ich aktywności społecznej.

Duże znaczenie mają również przemiany ilościowe i jakościowe w sposobie gospodarowania. W ciągu minionego czterdziestolecia produkt społeczny ogółem wzrósł 7-krotnie, a na 1 mieszkańca 5-krotnie, zmniejszyło to dystans dzielący Jugosławię od krajów wysoko rozwiniętych. Produkt społeczny na 1 mieszkańca w krajach EWG był w 1960 r. 5,2-krotnie większy niż w Jugosławii, w roku 1979 zaś tylko 3,6-krotnie.

Przeciętna stopa wzrostu produktu społecznego wynosiła 5,9%. Udział przemysłu w produkcie społecznym wzrósł z 18% w 1946 r. do 40% w 1982 r., zaś udział rolnictwa zmniejszył się odpowiednio z 39% do 13%. Wielkość produkcji rolnej w 1947 r. była 2,1-krotnie większa od przemysłowej, proporcje te w 1981 r. były odwrotne, produkcja przemysłowa była 3-krotnie większa od rolniczej. Produkcja przemysłowa ogółem wzrosła w tym okresie 17-krotnie.

Radykalnym zmianom uległa również struktura demograficzna i ekonomiczna ludności. Liczba ludności ogółem wzrosła o 7 mln osób, zatrudnienie ogółem wzrosło o 5 mln osób, największy przyrost zatrudnienia zanotowano w przemyśle.

Olbrzymi wysiłek inwestycyjny dał efekty w postaci uprzemysłowienia kraju, acz nie rozwiązał wszystkich problemów strukturalnych. Produkcja środków produkcji wzrosła 39-krotnie i zaspokaja w 75% potrzeby krajowe. Produkcja środków spożycia wzrosła 16-krotnie. Zużycie energii elektrycznej na 1 mieszkańca wzrosło z 2,8 tys. kWh w 1952 r. do 14 tys. kWh w 1981 r.

Wydajność pracy w przemyśle wzrosła 3,4-krotnie.

Kompleksy agropremysłowe w rolnictwie stanowią 17% ogółu powierzchni uprawnych, produkcja rolnicza wzrosła 2,6-krotnie. W 1947 r. główną siłę pociągową stanowiły konie, w 1981 r. mechanizacja osiągnęła 84%, wzrosła

⁴¹ T. Protas, *Gospodarka SFRJ. Kierunki zmian systemowych*, Przegląd Organizacji, 5, 1985, s. 43 i 6, 1985, s. 40.

liczba traktorów na 1 ha powierzchni uprawnych oraz zużycie nawozów sztucznych i środków ochrony roślin, zwiększyła się również wydajność podstawowych produktów z 1 ha, wyraźnie zmniejszyło się spożycie naturalne ludności wiejskiej.

Zintensyfikowano budownictwo ogółem (zapory, mosty, drogi, wielkie obiekty przemysłowe) i budownictwo mieszkaniowe, w latach 1947-1980 do użytku oddano 3,1 mln mieszkań.

Zwiększyła się również wielkość usług świadczonych przez wszystkie rodzaje transportu (13-krotnie), zbudowano 2665 nowych linii kolejowych, 33% linii zelektryfikowano.

Nastąpiło również 2,4-krotne zwiększenie sieci i obrotów handlu zagranicznego.

Jugosławia rozwinęła również turystykę, dysponuje obecnie ponad 1 mln miejsc noclegowych, wpływy z tego tytułu wzrosły 3,5-krotnie, roczne przychody z turystyki przynoszą Jugosławii w granicach 1-1,5 mld dol., w turystyce europejskiej uczestniczy ona w 4%, a w światowej w 3%.

Niezwykle dynamicznie rosły obroty handlu zagranicznego. Eksport ogółem wzrósł 67-krotnie, a import 95-krotnie. Stopień pokrycia importu eksportem wahał się w granicach 48-78%. W eksporcie wzrósł udział artykułów przemysłowych: statków, maszyn i urządzeń, wyrobów przemysłu elektrotechnicznego, samochodów, drewna i tarcicy oraz trwałych środków spożycia. W imporcie dominują: artykuły przemysłowe, wyposażenie inwestycyjne, paliwa i niektóre surowce. Zmieniła się również struktura geograficzna obrotów. W 1946 r. Jugosławia utrzymywała stosunki handlowe z 35 krajami, w 1981 r. – ze 142. Ujemnym zjawiskiem jest, jak już wspomniano, deficyt w bilansie handlowym, nie jest to jednak cecha przypisana wyłącznie gospodarce jugosłowiańskiej, w podobnej sytuacji znajduje się wiele krajów, które chcą w stosunkowo krótkim czasie wejść na drogę przyspieszonego rozwoju.

Korzystne zmiany zanotowano również w odniesieniu do poziomu życia ludności. Spożycie ogółem wzrosło 5-krotnie, jego udział w produkcji społecznym wynosi około 67%. Polepszyły się warunki mieszkaniowe ludności, przeciętna powierzchnia mieszkania zwiększyła się z 45 m² w 1951 r. do 53 m² w 1981 (a na jednego mieszkańca z 10 m² do 15 m²)⁴². Nie oznacza to jednak, że rozwiązano problem mieszkaniowy, średni okres oczekiwania na mieszkanie wynosi obecnie około 15 lat.

Zwiększył się również poziom wykształcenia ludności i poziom kultury, polepszyła się ochrona zdrowia i zabezpieczenie socjalne ludności.

Obok tych zjawisk pozytywnych występowały również napięcia i trudności gospodarcze. Nie mogą one jednak zdyskredytować niewątpliwych osiągnięć. Gospodarka jugosłowiańska odziedziczyła wiele barier rozwojowych, nie

⁴² Wszystkie dane zaczerpnięto z pracy: *Razvoj Jugoslavije 1947-1981*, s. 13-25.

mogły one zostać rozwiązane całkowicie w stosunkowo krótkim okresie. Jest ona również poddana silniejszemu niż w innych krajach socjalistycznych wpływowi rynku światowego i występujących na nim napięć i trudności, które ze szczególną ostrością uwidoczniły się w latach siedemdziesiątych. Istotne jest, że kolejne reformy społeczno-ekonomiczne przyczyniały się do demokratyzacji systemu politycznego i głębokich zmian ilościowo-jakościowych stosunków produkcji.

SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF YUGOSLAVIA AFTER WORLD WAR II

Summary

The subject of this article is the analysis of conditions of the socio-economic development of Yugoslavia in the post-war years.

The author created the foundations of socialist economy and realization of basic social-economic reforms (nationalization of industry and land reform) in the years 1943-1947. They formed a foundation of economic transformations in the years 1947-1951, institutional and organizational solutions in this period of time were similar to those adopted in the other socialist countries. Important changes in the social-economic system took place at the beginning of the 50's. The economic system began to function on the basis of self-government principles, and the political system on the basis of Skupstina-representative principles. Another important stage were the years 1965-1971, i.e. the period of implementation of economic reform of 1965 which was an attempt at introduction of market economy. The aims and tasks of economic reform, means of their realization and the results obtained were discussed then. The last stage is the period of functioning of joint work on the economic level and of the Skupstina-delegate system on the political plane. The author also discussed the foundations of the economic policy whose aim is to make the economy more dynamic and more modern on the basis of internal (domestic) factors and extensive use of foreign credits. The author also analysed external and internal causes of the worsening of the economic situation at the beginning of the 80's and the foundations of the presently realized multi-year programme.

The article is concluded with the discussion of the social-economic effects obtained in the Yugoslav economy in the past 40 years.